

Universiteit
Leiden
The Netherlands

A grammar of Sandawe : a Khoisan language of Tanzania

Steeman, S.

Citation

Steeman, S. (2012, February 2). *A grammar of Sandawe : a Khoisan language of Tanzania*. LOT dissertation series. LOT - Netherlands Graduate School of Linguistics, Utrecht.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/18429>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/18429>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting

The following is a summary of the thesis in Dutch. See section 1.4.1 for an overview in English.

Het proefschrift *A grammar of Sandawe, a Khoisan language of Tanzania* is een beschrijvende grammatica van het Sandawe, gebaseerd op drie periodes van veldonderzoek door de auteur. In de inleiding (hoofdstuk één) wordt kort ingegaan op een aantal kenmerken van de regio *Usandawe*, haar bevolking, en de taal, waaronder de positie van het Sandawe binnen Khoisan. Vervolgens wordt de achtergrond van de huidige studie gepresenteerd door middel van een overzicht van de voornaamste publicaties over het Sandawe en een beschrijving van de vorm en omvang van het onderzoek. Het hoofdstuk besluit met een leeswijzer die uit de volgende onderdelen bestaat: twee tekstfragmenten die de voornaamste kenmerken van het Sandawe demonstreren, met verwijzingen naar de betreffende paragrafen van het proefschrift; een beschrijving van de gebruikte spelling en annotatieconventies; glosconventies en lijsten van gebruikte glossen en morfemen.

Hoofdstuk twee presenteert een beschrijving van de fonologie van het Sandawe. De taal bevat vijf korte en vijf lange orale klinkers en twee stemloze klinkers, **ɪ** en **ʊ**. De fonemische status van de stemloze klinkers blijkt problematisch als de distributie van de klinkers wordt gezien in relatie tot toon. De taal heeft een rijke inventaris aan medeklinkers, waaronder laterale fricatieven en affricaten (**ɬ**, **ɬʰ** en **ɬɓ**), drie ejectives (**kʰ**, **tsʰ** en **ɬʰ**) en vijftien clickklanken, onderverdeeld naar *click type* (dentaal **ǀ**, alveolair **ǃ**, lateraal **ǁ**) en *accompaniment* (stemloos, stemloos geaspireerd, stemloos geglottaliseerd, nasaal, stemhebbend). De voornaamste contrasten tussen de verschillende klanken worden aan de hand van voorbeelden aangetoond. Vervolgens wordt de syllabestructuur van het Sandawe besproken, gevolgd door een analyse van toon. Lexicale toon wordt gekenmerkt door drie tonen: hoog, laag en stijgend. De analyse toont dat de dalende contourtoon ofwel in complementaire distributie is met de lage toon ofwel een samengestelde toon is. Aan de hand van voorbeelden wordt een overzicht getoond van de toonpatronen van één-, twee- en drielettergrepige woorden. De beschrijving van toon gaat verder in op toon op stemloze klinkers, toon op medeklinkers in de coda en toon op grammaticale elementen en clitica. Tot slot wordt een overzicht geboden van (de realisatie van) toon in het fonologische woord en grotere prosodische eenheden, met aandacht voor *downdrift*, *downstep* en *upstep*. *Downstep* wordt gebruikt als markeerder van verschillende syntactische constructies, *upstep* kan worden gebruikt als markeerder van prominentie.

In hoofdstuk drie worden naamwoorden en nominale frasen behandeld. Het hoofdstuk begint met een overzicht van de structuur van het onafgeleide naamwoord. Het Sandawe onderscheidt mannelijk en vrouwelijk geslacht in enkelvoudige naamwoorden, al wordt dit onderscheid in het algemeen slechts overt gemarkeerd in afgeleide en definiëte vormen. Er is geen regelmatige markering van

getal voor naamwoorden. Hierna worden verschillende vormen van nominale derivatie besproken: collectieve naamwoorden, de-verbale naamwoorden, nomina agentis, taalnamen, en naamwoorden voor plaatsen en plaatsnamen. Vervolgens wordt de morfologische markering van definitieid (bepaaldheid) behandeld, die gecombineerd wordt met een verplichte markering van geslacht en getal voor, respectievelijk, vrouwelijke en meervoudige naamwoorden voor mensen. Het hoofdstuk besluit met een beschrijving van nominale frasen, telwoorden, possessiefconstructies en post-positionele frasen.

Hoofdstuk vier bevat een overzicht van het pronominale systeem. Er worden drie groepen in detail beschreven: persoonlijke voornaamwoorden, demonstratieven en de deictische elementen **né-** and **ná-**, die verwijzen naar referenten op een bepaalde locatie. De klinkers **e** en **a** coderen (net als in de demonstratiefstammen **hèé-** en **hàá-**) de parameter afstand, respectievelijk nabij vs. verwijderd. Niet-zelfstandig gebruikte pronomina, zoals verbale objectsuffixen en verschillende typen subjectmarkeringen, worden elders in het proefschrift beschreven. De morfologie van de (zelfstandige en niet-zelfstandige) pronomina in het Sandawe is zeer vergelijkbaar en kan teruggebracht worden tot twee basale paradigma's van persoons-, geslachts- en getalsmarkeringen. Deze worden, met uitzonderingen, beschreven in de laatste paragraaf van het hoofdstuk.

Hoofdstuk vijf behandelt vijf typen clitica van het Sandawe. Een cliticum wordt gedefinieerd als een prosodisch gebonden element dat zich kan hechten aan verschillende woordsoorten, maar geen directe syntactische relatie heeft met het woord waar het zich aan hecht. Sommige in het hoofdstuk besproken markeerders hebben wel een vaste (post-verbale) positie, maar worden toch als clitica behandeld, omdat zij samen met de overige clitica een cliticumcomplex kunnen vormen en, net als de overige clitica, betrekking hebben op de hele zin.

De subject-/modaliteitsmarkeerders vormen het eerste type cliticum. Er zijn vier paradigma's (realis, non-realis, optatief en hortatief), die alle de markering van modaliteit en prominaal subject combineren. De beschrijving gaat zowel in op de morfologie als op de semantiek van de modaliteit. Hierna worden de syntactische kenmerken van dit type clitica behandeld. Met uitzondering van de non-realismarkeerders (met een vaste post-verbale positie) kunnen subject-/modaliteitsmarkeerders aan alle niet-subjectconstituenten gehecht worden. Alleen realismarkeerders kunnen meerdere keren voorkomen per zin.

Er bestaan twee typen markeerders van negatie in de vorm van een cliticum in het Sandawe. Het eerste omvat een paradigma van port-manteau-markeerders die zowel negatie van realis-zinnen als subjectmarkering omvat. Het tweede type is het onveranderlijke cliticum van negatie, **=^hts'é**, dat negatie uitdrukt van non-realiszinnen, speciale werkwoorden en van werkwoordsloze zinnen.

Vervolgens worden de *mediative* clitica behandeld. Dit zijn clitica die epistemische modaliteit uitdrukken. Er wordt aangetoond dat de semantiek van deze elementen ruimer is dan pure evidentialiteit: de markering duidt de houding van de spreker aan

over de informatie in de uiting. De volgende clitica worden onderscheiden in deze groep: de *confirmative* markeerders =gá-/=gâ?à (de spreker is zeker over de gepresenteerde informatie), de *mirative* markeerder =gé(-) (de spreker is verbaasd over de gepresenteerde informatie), en de ja/nee-vraagmarkeerder =nè(-) (de spreker twijfelt over de gepresenteerde informatie en vraagt om bevestiging of ontkenning).

Het cliticum =ná is een algemene vraagmarkeerder. Het kan, naast de ja/nee-vraagmarkeerder of vraagwoorden, aanwezig zijn in vraagzinnen, maar is niet verplicht.

Het vijfde en laatste cliticum dat wordt besproken is het narratieve tussenwerpsel =yóóó. Dit expressieve element wordt veel in verhalen gebruikt om de aandacht van de toehoorders vast te houden. Het element kan onderdeel zijn van het cliticumcomplex, maar kan ook, los van het cliticumcomplex, als finaal cliticum achter het werkwoord geplaatst worden. In dit geval duidt het vaak extra duur of intensiteit van de handeling aan die door het werkwoord wordt uitgedrukt (bv. **dàrà=yóóó** ‘hij wachtte en wachtte!’).

Tot slot van het hoofdstuk wordt het cliticumcomplex beschreven. De volgorde van de elementen in het complex wordt behandeld en de plaats van het complex in de zin. De subject-/modaliteitsmarkeerder speelt in beide een bepalende rol.

Hoofdstuk zes bevat een beschrijving van het werkwoord. Er wordt ingegaan op de algemene structuur van het werkwoord dat bestaat uit een stam en (optioneel) één of meer derivationale extensies die achter de stam worden geplaatst. Daarna volgen de posities voor meervoudsmarkering, het objectpronomen en de verbale naamvalsmarkering met objectpronomen. Een aantal werkwoorden voldoet niet aan de algemene structuur, zoals de nulstam voor ‘geven; ontvangen’, ‘ergens zijn’ ‘afwezig zijn’ en adjectivische werkwoorden. Deze worden apart besproken in de laatste twee paragrafen van het hoofdstuk.

Er worden zes typen verbale derivatie van de stam behandeld: geredupliceerde werkwoorden, iteratieve werkwoorden, factitieve werkwoorden, causatieve werkwoorden, mediale werkwoorden en wederkerige (reciproke) werkwoorden. Er wordt uitgebreid ingegaan op de morfologie en semantiek van deze werkwoorden. De factitieve werkwoorden en de twee typen causatieve werkwoorden worden onderling vergeleken om deze ook semantisch te kunnen onderscheiden. Mediale werkwoorden in het Sandawe worden gekenmerkt door de extensies **-ts’í** (*middle1*) en **-ts’ŋ** (*middle2*), die een onregelmatige distributie hebben. In sommige gevallen kan een werkwoord zowel de ene als de andere extensie dragen, waarbij **-ts’í** een wederkerende (reflexieve) handeling markeert en **-ts’ŋ** een gebeurtenis zonder agens dan wel een reflexieve gebeurtenis waarbij het subject geen controle heeft. In veel gevallen komt een werkwoord echter voor met één van beide extensies en blijkt dat reflexieve handelingen altijd door **-ts’í** worden uitgedrukt, maar dat gebeurtenissen zonder agens zowel door **-ts’í** als door **-ts’ŋ** kunnen worden gemarkeerd.

De paragraaf over objectmarkering behandelt het paradigma van objectpronomina en gaat vervolgens voornamelijk in op de morfologie van markering. In veel gevallen wordt een objectpronomen direct als suffix aan de werkwoordsstam gehecht. In sommige gevallen ondergaat de werkwoordsstam echter wijzigingen, zoals bij reductie van de finale syllabe (*clipping*), infixatie van het pronomen, en klinkerwijziging.

Een belangrijk onderdeel van het werkwoord in het Sandawe is het markeren van getal, in het bijzonder meervoud. Een beperkt aantal werkwoordsstammen is georganiseerd in suppletieve paren, die verplicht optreden als enkelvoudige en meervoudige werkwoorden. Dit betreft zowel intransitieve als transitieve werkwoorden, waarbij in intransitieve werkwoorden het getal van de subjectsparticipanten wordt uitgedrukt, terwijl in transitieve werkwoorden het getal van de objectsparticipanten wordt uitgedrukt. Verder kunnen de verbale meervoudsmarkeringen **-(ʔ)wá** en **-wà** meervoudigheid van, respectievelijk, objectconstituenten en subject-/oblique objectconstituenten uitdrukken.

Naast meervoudigheid van participanten kan meervoudigheid van handeling worden uitgedrukt in het Sandawe. Vaak gebeurt dit in het (afgeleide) werkwoord, zoals gereduplicateerde werkwoorden, iteratieve werkwoorden en wederkerige (reciproke) werkwoorden, maar in sommige gevallen worden hiervoor ook de verbale meervoudsmarkeringen **-(ʔ)wá** en **-wà** gebruikt. De twee vormen van meervoudigheid zijn dus niet duidelijk te onderscheiden, te meer daar nominale getalsmarkering vaak afwezig is.

Een indirect (oblique) object kan, in de vorm van een pronomen, opgenomen worden in het werkwoord. Het pronomen wordt hierbij verplicht voorafgegaan door een zogenaamde verbale naamvalsmarkering. Het Sandawe kent drie van deze markeringen: de benefactief (**-x̣**), de comitatief (**-ká**) en de applicatief (**-ts'è**). De naamvalsmarkering kan nog voorafgegaan worden door **-wà**, dat meervoud van het objectpronomen **-é** (derde persoon object) uitdrukt.

Hoofdstuk zeven gaat in op nevenschikkende en onderschikkende elementen. De linker **-ŋ** is een cliticum en komt in verschillende vormen voor als nevenschikkend element: het kan gebruikt worden als linker tussen werkwoorden waarbij het zowel meerdere hoofdwkwoorden als een hoofdwkwoord en hulpwerkwoord kan verbinden. Daarnaast kan het gehecht worden aan het nevenschikkende voegwoord **nì** en als nevenschikkend element voorkomen in opsommingen. Vervolgens worden drie typen nevenschikkende voegwoorden beschreven: **nì**, **hàà** en de narratieve voegwoorden met een geïncorporeerd subjectpronomen. Tot slot worden twee onderschikkende elementen beschreven: het onderschikkende voegwoord **hí-** dat een verplicht subjectpronomen heeft en het cliticum **=ŋ** dat een ondergeschikte bijzin afsluit.

Hoofdstuk acht beschrijft twee typen vraagzinnen: vraagwoordvragen en ja/nee-vragen. De beschrijving van vraagwoordvragen gaat in op een tiental vraagwoorden. De meeste ja/nee-vragen worden gekenmerkt door het cliticum **=nè(-)** en

(optioneel) de algemene vraagmarkeerder. Voorbeelden (uit begroetingen) laten echter zien dat een ja/nee-vraag ook slechts prosodisch gemarkeerd kan zijn door een *upstepped* hoog-laag tooncontour.

Hierna volgt een referentielijst en een appendix waarin een selectie van vier orale teksten wordt gepresenteerd. De uitwerking van de teksten bevat de transcriptie in het Sandawe, een interlineaire vertaling met glossen en een vrije vertaling in het Engels.

